

ENKELE OPVOEDKUNDIGE EN ONDERWIJSKUNDIGE
IDEEEN VAN DE FRIESE SCHOOLOPZIENER

H. W. C. A. VISSER (1773—1826)

A. H. JOUSTRA

Ook op het terrein van onderwijs en opvoeding zoekt men vaak ver wat men dichtbij kan vinden. Jarenlang prijkten op de boekenlijsten voor het vak opvoedkunde van de kandidaten voor de oude hoofdakte titels van werken van Comenius, Salzmann, Rousseau, Kerschesteiner en andere buitenlandse pedagogen, terwijl de Nederlandse pedagogen slechts een zeer bescheiden plaatsje kregen toebedeeld. Alleen Jan Ligthart met zijn Jeugdherinneringen kon zich met de buitenlanders meten, maar van andere Nederlandse pedagogen werd zelden een werk bestudeerd.

Niettegenstaande dit verschijnsel kunnen we toch bogen op een keur van namen van mannen, die met name in het begin van de negentiende eeuw, met hart en ziel de zaak van het onderwijs en de opvoeding waren toegedaan en er over dachten, er voor werkten en . . . er ook over schreven.

Ik denk aan mannen als H. Wester (1752-1821), J. H. Nieuwold (1737-1812), Th. van Swinderen (1784-1851), R. G. Rijkens (1795-1855), P. J. Prinsen (1777-1854) en vele anderen.

Velen van hen zagen kans naast hun tijdrovend werk, bijvoorbeeld als schoolopziener, ook nog verhandelingen het licht te doen zien over onderwijskundige of opvoedkundige zaken. Toegegeven, hun werken zijn vaak langdradig en vol onnodige uitweidingen en herhalingen, maar anderzijds getuigen zij ook van praktische zin, scherp inzicht en van groot vertrouwen in de verbetering en vooruitgang van ons lager onderwijs.

Dit laatste is zeker het geval in de werken van de nu in pedagogische kringen zo goed als onbekende schoolopziener en schrijver *H. W. C. A. Visser* (1773-1826), die op werkelijk voortreffelijke wijze de zaak van het onderwijs in het derde, later achtste onderwijsdistrict van Friesland heeft gediend van 1804-1826.

Het aantal publicaties over leven en werk van deze figuur is beslist niet in overeenstemming met de ijver en volharding, die Visser tijdens zijn ambtsperiode toonde en zeer zeker niet met het aantal publicaties dat van de hand van Visser zelf verscheen.

In de veertig jaren van het bestaan van het tijdschrift *Paedagogische*

Studiën werd slechts één maal een artikel aan Visser gewijd met een echter niet volledig overzicht van Visser's werken.¹ Zo verzuimde P. L. van Eck Jr., de schrijver van bedoeld artikel, te vermelden, dat Visser op aardrijkskundig, historisch, theologisch en taalkundig gebied z'n mannetje stond en ook op die terreinen in zijn tijd naam heeft gemaakt.²

Ik meen er goed aan te doen één van Visser's onderwijskundige werken wat nader onder de loupe te nemen, niet om aan te tonen, dat ook hij langdradig en omslachtig schreef en ook in dit opzicht kind van zijn tijd was, maar vooral om te demonstreren, dat men in die eerste decennia van ons nationaal onderwijsstelsel open stond voor allerlei denkbeelden, die uit het buitenland binnendrongen en deze op eigen wijze wist te interpreteren en zo nodig toe te passen zelfs langs de weg van het experiment.

Tijdens het bedoelde tijdvak heerste er in ons land een bijzonder rijk pedagogisch leven. Zeker, de boekenkasten van de gewone onderwijzers zullen gezien de slechte economische omstandigheden waaronder ze leefden zeer matig zijn gevuld, maar de besten van de voortrekkers en dat waren vaak de excellente schoolopzieners waren goed op de hoogte met datgene wat op de binnenlandse en buitenlandse pedagogische boekenmarkt verscheen.

Visser behoorde ongetwijfeld tot de groep van excellente schoolopzieners. Bewijzen van deze bewering vinden we op verschillende plaatsen.

Ik noem er een drietal.

In „Officiële geschiedenis der wet van 1806 voor het lager schoolwezen en onderwijs etc.” door Mr. A. A. J. Meylink ('s-Gravenhage, 1857) vinden we het bekende rapport over het onderwijsstelsel in Nederland uitgebracht door de Fransen Cuvier en Noël. Zij noemen Visser „l'un des surveillans les plus remarquables” (blz. 571).

In hetzelfde werk van Mr. Meylink staat een brief van Van den Ende aan de koning (blz. 303), waarin deze schrijft over „maatregelen door den lofwaardigen ijver van deszelfs (het derde schooldistrict van het Departement Vriesland) Schoolopziener H. W. C. A. Visser tot stand gebracht”.

In het voortreffelijke werk „Zestig jaar bondsleven” van E. J. van Det (Amsterdam 1939) vinden we op bladzijde 220 gegevens over Visser's

¹ P. L. van Eck Jr., De Schoolopziener Visser. Paedagogische Studiën, Jrg. 19, blz. 65 e.v.

² J. J. Kalma, Dit wienen ek Friezen. Ljouwert, 1964, blz. 67 e.v.

werk ten aanzien van het stichten van onderwijzersgezelschappen. Hoewel Van Det het optreden van Visser betitelt als „drijven” brengt hij hem toch hulde als hij schrijft „Wij zouden niet graag de goede bedoelingen van de schoolopziener willen miskennen. Hij heeft met onverflauwde ijver voor de school gewerkt, vele jaren lang. In een tijd toen de schoolmeesters nog tot de geestelijk totaal onmondigen behoorden, heeft hij gestreden, om ze op hoger peil te brengen; daarvoor verdient hij de erkentelijkheid van het nageslacht”.

Maar ook op theoretisch terrein wist men Visser te waarderen en werden zijn verdiensten meermalen erkend. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen beloonde hem tot drie maal toe met een eerste prijs voor het schrijven van een opvoedkundige verhandeling. Deze verhandelingen zijn:

1. De voor- en nadelen der middelen ter opwekking van den najver overwogen; de voordeelen der eersten betoogd, en derzelver juiste grenzen aangewezen. Amsterdam, 1806.
2. Het wijze en weldadige der schoolverordeningen, door 's lands hooge magten vastgesteld in het jaar 1806. Amsterdam, 1810.
3. Verhandeling over de volstrekt noodzakelijke kundigheden, welke in de openbare en armenscholen in het koninkrijk der Nederlanden behooren medegedeeld te worden, en de beste leerwijze voor dezelve, benevens eene vergelijking daarvan met de Bell-Lancastersche schoolinrichting. Amsterdam, 1820.

In het werk van 1820 vinden we Visser's belangrijkste onderwijskundige gedachten, zodat ik me verder tot deze verhandeling beperk. Tijdens de eerste jaren na de Restauratie werd het Engelse Bell-Lancaster systeem in Europa bekend. Vooral in Frankrijk en Zuid-Nederland vond het systeem ingang, maar ook in Rusland had men grote belangstelling en waardering voor dit nieuwe systeem. Economisch gezien bood de methode van Bell-Lancaster grote aantrekkelijkheden, immers één onderwijzer kon met behulp van oudere en goede leerlingen (monitors) honderden kinderen op betrekkelijk simpele wijze onderricht geven.³

De Noordnederlandse pedagogen, over het algemeen grote vereerders van de wet van 1806, waren geen voorstanders van het systeem van Bell en Lancaster. De critiek richtte zich vooral op de sectarische geest in de scholen van Lancaster, de te korte leerperiode en de on-

³ H. van Tichelen. Uit het verleden van onderwijs en opvoeding. Groningen, 1942, blz. 51 e.v.

menselijke tuchtmiddelen en straffen. Uit partijdige vooringenomenheid met ons nationaal onderwijsstelsel was de critiek echter niet geheel vrij te pleiten van vooroordeel.³ Of het Nut ondanks deze critiek toch bevreesd was voor een verder naar het Noorden opdringen van het Bell-Lancastersysteem of via een vergelijking met dit systeem de voortreffelijkheid van ons eigen onderwijsstelsel nog eens weer heeft willen doen beklemtonen?

In ieder geval wenste het in 1820 antwoord op de vraag „Welke is de beste leerwijze, langs welke in de Openbare en Armenscholen in het Koninkrijk der Nederlanden, het volstrekt noodzakelijke, in den kortsten tijd, aan het grootste getal kinderen, en op de minst kostbare wijze, kan geleerd worden”. Uitdrukkelijk werd van de inzenders geëist, dat zij de „Leerwijzen van Bell en Lancaster” zouden raadplegen. Het Nut ontving vijf antwoorden. Het beste antwoord was van Visser, „Leeraar der Hervormde Gemeente te IJsbrechtum, een man, die, behalve zijne overige, en algemeen erkende, hooge verdiensten in het vak van onderwijs, bij de Maatschappij in het bijzonder bekend is door zijn twee vroeger bekroonde Verhandelingen” (blz. VII van het voorwoord geschreven door de algemeen-secretaris van het Nut, A. Ravekes).

In zijn verhandeling rekent Visser op degelijke en uiterst systematische wijze af met het systeem Bell-Lancaster. Hij motiveert en argumenteert op zeer indrukwekkende wijze in de verwachting en de hoop, dat men hem voor onpartijdig zal houden. Daarin is hij ongetwijfeld goed geslaagd. Alvorens tot het schrijven van de verhandeling over te gaan had Visser zich in overeenstemming met de opgave verdiept in de toen bekende literatuur over dit onderwerp. Hij omschrijft deze literatuur als „de meest gewigtige werken, en die zoo veel mogelijk in ieders handen zijn” (blz. 3). De lange lijst van titels van de door Visser geraadpleegde werken, aan het slot van de verhandeling in de „aanteekeningen” vermeld, doet veronderstellen, dat Visser zich met de uitdrukking „in ieders handen” wel wat optimistisch uitdrukt, maar ongetwijfeld getuigt deze lijst van de degelijkheid en nauwgezetheid waarmee Visser zijn verhandeling heeft samengesteld.

Wil men weten hoe men in leidende onderwijskringen omstreeks 1820 over aard, omvang en methodiek van ons lager onderwijs dacht, dan kan men tot in de kleinste bijzonderheden bij hem terecht.

Het werk omvat drie hoofdstukken waarvan het derde „Opgave der beste leerwijze voor het volstrekt noodzakelijke in de armenscholen” (blz. 41-169) het omvangrijkste en belangrijkste is. In de eerste afdelingen van dit hoofdstuk passeren alle vakken de revue. Visser kiest

wat betreft methodieken en gedachten duidelijk partij en is zeer pertinent in zijn vóór en tegen. Zo stelt hij zich overtuigd achter de klankmethode van Nieuwold van wiens methode hij een uitvoerige uiteenzetting geeft met vermelding van de grondprincipes, letterhoutjes, leesrad en het verband tussen lees- en schrijfoefeningen. Met de Bergumer schoolopziener H. Nieubuur Ferf (1776-1859)⁴ behoorde Visser tot de grootste vereerders en verbreiders van de opvattingen van Nieuwold. Zo werd mede door hun toedoen het leesrad van Nieuwold in veel Friese scholen ingevoerd. Ná 1850 schijnt dit rad echter weer vrij snel uit de scholen te zijn verdwenen, mede omdat andere autoriteiten onder meer Mr. H. Wijnbeek (1772-1886), opper-inspecteur van het Nederlandse niet-universitaire onderwijs, de methode van Prinsen prefereerden.⁵

Bij het lezen, rekenen en schrijven gaat men volgens Visser in de scholen van Bell en Lancaster veel te werktuigelijk te werk. Wat de kinderen in die scholen bij deze vakken moeten leren of nazeggen wordt grotendeels niet begrepen. Visser wil, als man van zijn tijd, vooral „verstandig” (blz. 15) onderwijs geven. Overdreven geheugenvulling vindt hij uit den boze, de kinderen moeten in de eerste plaats begrijpen wat ze lezen, schrijven en zeggen. Daarom moet er door de onderwijzers met de kinderen over het gelezene en de schrijfvoorbeelden worden gepraat.

In moderne termen: Visser pleit voor het klasseggesprek. De kinderen moeten niet schrijven om het schrijven, maar dit vak dient men primair te zien als hulpmiddel bij de weergave van eigen gedachten. Daarom moeten er zo gauw mogelijk opstelletjes worden gemaakt. Dit onderdeel van het schrijfonderwijs noemt hij het „verstandig schrijven”. Als voorbereiding op het echte opstel „praten de kinderen met elkaar op de lei of op papier” (blz. 72).

De spraakkunst is slechts bestemd voor de onderwijzer zelf en hij dient deze wetenschappelijke taalkennis niet over te dragen op de kinderen, daar zij deze stof louter als abstracties, „afgetrokkenheden”, ervaren.

De spraakkunst hoort dus volgens Visser op de lagere school niet thuis. Visser lanceert wel meer van dergelijke nu ook of ook

⁴ P. L. van Eck Jr., Uit 't „Memoriaalboek” van een schoolopziener onder de wet van 1806. Paedagogische Studiën, Jrg. 17, I-76, II-111.

⁵ Scholen en schoolmeesters in Friesland tussen 1830 en 1850 naar rapporten van de Hoofd-inspecteur voor het Lager, Middelbaar en Latijns Onderwijs van Mr. H. Wijnbeek, Bolsward, 1964, blz. 28, 29, 68 en 70.

weer actuele gedachten en stellingen, bijvoorbeeld, het schrijven behoort „vlug en duidelijk” te geschieden en „rekenen uit het hoofd is eene zaak van het meeste belang”. (blz. 81).

Het doel van het onderwijs in de Nederlandse taal omschrijft hij als volgt, „dat ieder ingezeten

1e. wel versta alles, wat hem aangaat, en alzoo, zoowel de bevelen der Overheid, als de lessen van den Godsdienst, en

2e. dat hij, in zijne gewone betrekkingen, zich voor anderen kan doen verstaan”. (blz. 74).

Zoals in Noord-Nederland bij alle voorstanders van de wet van 1806 het geval was, propageerde hij het klassikaal onderwijs en een vorm van godsdienstonderwijs, die boven geloofsverdeeldheid uitging. Wat dit laatste betreft vinden we bij Visser allerlei formuleringen bijvoorbeeld, „hij (= de onderwijzer) houde zich aan die lessen, beloften, waarheden, welke het Evangelie duidelijk leert, en die daarom algemeen erkend worden” (blz. 94).

Invloeden van buitenlandse pedagogen zijn in het werk van Visser vrij gemakkelijk aan te wijzen, maar men mag beslist niet beweren, dat hij deze pedagogen critiekloos volgde of citeerde.

Tegen de vormleer van Pestalozzi had hij „in den beginne, vele en groote bedenkingen en zwarigheden”, (blz. 66) maar na een bezoek aan de school van Prinsen te Haarlem achtte hij de vormleer zeer geschikt als vooroefening voor het schrijven. Zowel bij het aanvankelijk als voortgezet rekenen is Pestalozzi weer zijn grote favoriet, terwijl hij bij de behandeling van het leesonderwijs met instemming de namen noemt van Olivier, Von Rochow, Salzmann en andere Filantropijnen. Het trapsgewijs laten opklimmen van de moeilijkheden is weer afkomstig van Pestalozzi; het zoeken naar het kind passende oefeningen, hulpmiddelen en leesboekjes herinnert sterk aan Rousseau, wat ook het geval is met de volgende doelomschrijving van de lagere school, namelijk „den mensch in den mensch ontwikkelen” (blz. 23).

In de tweede afdeling van het derde hoofdstuk bespreekt hij het schoolgebouw en de schoolinrichting. Het gebouw zoals het door Lancaster wordt omschreven acht hij te eng en te benauwd. Hij berekent, dat daar ieder kind slechts „anderhalve voet” ruimte heeft, „voor het minst zoude ik acht vierkante voeten, de tafels banken en paden hieronder begrepen, voor ieder kind vorderen”. (blz. 104). De derde afdeling van hetzelfde hoofdstuk confronteert ons met de schooltucht. In de scholen van Lancaster heerst „de toon des bevels” (blz. 129) en hiermee kan Visser zich in geen enkel opzicht verenigen.

Evenmin is hij het eens met het prikkelen van de eerezucht en het verstrekken van vele en velerlei beloningen. In dit opzicht volgt hij bepaald niet de Filantropijnen.

Na een uitvoerig exposé van de in de school van Lancaster gehanteerde straffen (blz. 132, 133) probeert Visser zijn lezers te overtuigen van de onjuistheid en kwade gevolgen van dergelijke strafmethoden. (blz. 134). Hij verwijst naar een door hem met medewerking van een aantal onderwijzers ingestelde proef waarbij de onderwijzers probeerden door „afzonderlijke hartelijke en liefderijke goed- en afkeuring” op plezierige wijze met hun leerlingen om te gaan. De onderwijzers, die aan deze proef deelnamen, straffen wel, maar deden dit opvallend weinig en dan nog op de manier van „den onvergetelijken Nieuwold” namelijk zo, dat de medeleerlingen niets merkten, dus door persoonlijke gesprekjes of briefjes.⁶

Hoewel het verslag van deze proef ons nu wel wat erg optimistisch en wat naïef in de oren klinkt, demonstreerde de proef overduidelijk, dat schoolhouden ook mogelijk was zonder schelden, tieren en slaan, wat voor veel onderwijzers uit die tijd wel een openbaring moet hebben betekend.

In het slot van de verhandeling distanciëert Visser zich van de Bell-Lancasterse opvatting, dat één onderwijzer met behulp van monitors (één op ongeveer tien leerlingen) gemakkelijk honderden kinderen tegelijkertijd kan onderwijzen. Visser pleit voor 30 à 40 leerlingen per onderwijzer. Hulp van goede leerlingen in het onderwijsproces acht hij zeer goed mogelijk, maar dan moet de klas verdeeld zijn in groepjes leerlingen van ongeveer hetzelfde niveau (differentiatie!) en de hulp van de goede leerlingen mag geen systematisch karakter krijgen. De duur van de leerperiode bij Bell en Lancaster oordeelt hij te kort om op werkelijk verantwoorde wijze, dus niet werktuigelijk, de kinderen redelijk en zedelijk te vormen en op te leiden tot goede, welwillende leden van de maatschappij. Zou men in ons land genoeg nemen met het veel beperkter doel van het schoolonderwijs, zoals bij Lancaster wordt omschreven, dan zouden we volgens Visser de kinderen met de in ons land gebruikelijke methoden in veel kortere tijd klaar kunnen krijgen. De wet van 1806 eiste echter veel en veel meer, zodat we volgens

⁶ H. W. C. A. Visser, *De vorming der jeugd door openlijke en vergelijkende beloningen en straffen met eer en schande, getoetst aan de grondbeginselen van menselijke vorming, en in vergelijking gebragt met eene meer redelijke wijze, gestaafd door meerjarige beoefening van vele onderwijzers.* Amsterdam, 1824.

Visser toch zeker een lagere schoolperiode van vijf tot zes jaar nodig hebben om het doel enigszins te benaderen.

Dat ons onderwijs toen inderdaad beter was probeert Visser te staven met uitspraken van buitenlanders zoals de heren Cuvier, Noël, de Lastereyrie en een niet met name genoemde schoolprefect uit Freyburg. (blz. 166 en 167).

Visser beëindigt zijn verhandeling met een citaat van Juvenalis namelijk „magna debetur puero reverentia”, een uitspraak, die we ook nu nog ten volle kunnen onderschrijven. Zelfs zouden we misschien veronderstellen, dat deze uitspraak beter past in de „eeuw van het kind” en niet thuis hoort in een verhandeling uit de intellectualistisch getinte negentiende eeuw.

Visser toont ons echter in zijn verhandeling meer dan eens duidelijk aan, dat veel van onze zogenaamd moderne gedachten op het terrein van onderwijs en opvoeding voor hem — dus 150 jaar geleden — gesneden koek waren.

Reeds daarom is hij waard in de voorste rijen van onze historische pedagogen een plaats te krijgen.